

لَوْ كُنَّا لَا تَرْجُو جَنَّةَ وَلَا نَحْشَى نَاراً وَلَا قَوَابِ وَلَا عِقَاباً لَّكَانَ يَتَّبِعُنَا أَنْ
تَطَالِبَ مُتَكَامِرِ الْأَخْلَاقِ؛ فَلَمَّا جَاءَ تَذَلُّ عَلَى سَبِيلِ الْحَاجِّ

امام علی (علیه السلام):

حتی اگر امید بهشت و ترس از آتش و انتظار ثواب و عقاب هم نداشته باشیم، باز شایسته بود به دنبال
بزرگوارانی باشیم اخلاقی باشیم؛ زیرا این محاکم از چیزهایی است که راه موفقیت را نشان می دهد.

منبرگاه اسلام، ۱۱، ص ۱۳۳

کاشف

هفته نامه فرهنگی، خبری
مدرسه دانشجویی قرآن و عترت
دانشگاه تهران

پنجشنبه
۳۰ دی ۱۳۹۵

۲۰ ربیع الثانی ۱۴۳۸

شماره ۱۹۱

www.ekashef.ir | info@ekashef.ir
www.QuranEtratSchool.ir

سال ششم

مقالات تدبر

آخرت گرایی؛ از تعریف تا عمل

اولین مقاله علمی توسط قرآن پژوهان دوره روشهای تدبر در سور مکی، از منظر سور طواسین (غل، شعراء و قصص).

پایان فرصت انجام عمل و حساب و رعایت تقوی و حسن در عمل.

بر اساس تعاریف به دست آمده و مطالعه سور طواسین، ویژگی هایی برای عمل آخرت گرایانه به دست آمد و اساس انجام عمل را با قلب مرتبط دانسته و سلیم بودن یا مجرم بودن قلب به عنوان عامل ایجاد گرایش به سمت عمل آخرت گرایانه یا غیر آخرت گرایانه است. همچنین راهکارها و موانع آخرت گرایی در قالب گزاره های مفروض برای قلب سلیم و قلب مجرم احصا شده است که با تقویت گزاره های قلب سلیم در فرد و از بین بردن گزاره های قلب مجرم، می توان در تقویت آخرت گرایی موثر بود و مانع از افکاری که موجب اعمال غیر آخرت گرایانه هستند شد.

مقدمه

یکی از اصول دین اسلام که همه فرقه های اسلامی به آن اعتقاد دارند، مفهوم آخرت است. بر اساس نظر مراجع شیعه، اصول دین قابل تقلید نیست و بر هر مسلمانی لازم و واجب است که اصول دین خود را بشناسد و به صورت حقیقی به سطحی قابل درک از معرفت به آن اصول دست یابد. از این رو بر هر مسلمان واجب است که به سطحی از مفهوم آخرت دست یافته و بر آن اساس اهداف زندگی خود و رویکرد خود در انجام اعمال مختلف زندگی را تعیین نماید و به عبارتی

نکته: ستون جدید «مقالات تدبری» جهت انتشار مقالات علمی-تدبری قرآن پژوهان مدرسه دانشجویی قرآن و عترت علیه السلام تاسیس شده است. در دوره های تخصصی روشهای تدبر در قرآن، دانشجویان با روشهای عمیقتر به بررسی موضوعات در دسته سوره های قرآن (مانند دسته سور مکی یا مدنی و...) می پردازند و یک یا چند سوره را تحت موضوعی مشترک مورد تدبر قرار داده و نتایج بدست آمده از تدبر و تعمق خود را در قالب مقاله ای علمی و با روش شناسی تدبری تدوین می نمایند. به دلیل ضیق مکان، انتشار متن کامل مقالات ممکن نبوده و در این ستون تنها به معرفی مقاله با درج بخشهای چکیده، مقدمه، روش شناسی و نتیجه گیری خواهیم پرداخت. قرآن پژوهان محترم جهت دسترسی به اصل مقاله، می توانند به اخبار مرتبط با شمارگان نشریات کاشف در سایت مدرسه قرآن و عترت علیه السلام (QuranEtratSchool.ir) مراجعه نموده و آن را به عنوان ضمیمه هر شماره نشریه دانلود و مطالعه نمایند. جهت ابراز نظرات و ارزیابی های خود از مقالات، به توضیحات در ستون مجاور با عنوان «ارزیابی علمی» دقت نمایید!

این سوره، تعریف آخرت و آخرت گرایی مورد بررسی مجدد و عمیق تر قرار گرفت و در نتیجه تعاریف غنی تر شد. پس از آن با مطالعه سوره مبارکه قصص و با نتایجی که از دو سوره قبل به دست آورده شده بود، تعریف نهایی ارائه شده و بر آن اساس، آخرت گرایی نیز بررسی شده است. تعریف نهایی آخرت که نتیجه سه سوره غل و شعراء و قصص است عبارت است از: مرتبه ای است محیط به دنیا که محل بروز اثر عمل انسان و بروز حمد خداوند است و فرصت و بستر انجام عمل در آن نبوده و تنها توشه برای آن تقوی و عدم علو و فساد است. بر این اساس تعریف آخرت گرایی عبارت است از: توجه به عباد بودن و عدم علو و فساد با نگرش موحدانه به عالم هستی و تسلیم قلبی برای انجام بهترین عمل با توجه به مرتبه

چکیده

در این مقاله سعی شده است که با مطالعه روشمند سور مبارکه طواسین، به تعریف صحیحی از آخرت دست یافته و بر آن اساس، تعریف آخرت گرایی و راهکارها و موانع آن را مشخص شود. در ابتدا با توجه به اهمیت آخرت در سوره مبارکه غل، این سوره مورد بررسی دقیق قرار گرفت و معنایی اولیه از این سوره استخراج شد. سپس این تعریف را با بررسی آیات شامل واژه آخرت در کل قرآن مورد آزمون قرار گرفت و در کل آیات این تعریف قابل استفاده بود. البته این تعریف نیاز به تکمیل و جامعیت بیشتری داشت. از این رو با ورود به سوره مبارکه شعراء و مطالعه

رویکردی آخرت گرایانه در انجام فرایندهای زندگی دنیوی داشته باشد.

از این رو اهمیت این پژوهش از دو جنبه روشن می شود. ابتدا این پژوهش سببی برای شناخت سطحی از مفهوم آخرت برای خود پژوهشگر است و از جنبه ای دیگر میتواند خواننده را با سطحی از این حقیقت آشنا سازد که این نیاز برای هر دو گروه روشن و بدیهی است. با توجه به این توضیح و لزوم درک سطحی از معنای آخرت که بر آن اساس اعمال خود را با رویکرد آخرت گرایانه انجام گیرد، این پژوهش به عنوان یک تکلیف شرعی برای پژوهشگر تعریف می شود. از این رو می توان به زعم محقق، این پژوهش را عملی آخرت گرایانه دانست. به امید آنکه مقبول درگاه احدیت باشد. این پژوهش با استفاده از آموزه های کتب «روش های تدبر در قرآن»، به قلم احمد رضا اخوت انجام شده است و بر اساس کتاب تدبر بین سوره های مکی (جلد ۶ دوره تدبر در قرآن) صورت پذیرفته است.

روش و مراحل انجام پژوهش

- فاتحه: شناخت سوره
- دسته بندی آیات سوره
- تعیین موضوع و غرض آیات
- تعیین موضوع و غرض دسته آیات
- تجمیع موضوعات و غرض های سوره
- نمودار موضوعات سوره
- نمودار غرض سوره
- مرحله نخست: روش استخراج تعریف آخرت از سوره مبارکه نمل
- گام اول: استفاده از آیاتی که به صورت مستقیم مشتمل بر کلمه آخرت است.
- گام دوم: استخراج گزاره های منطبق بر ظاهر آیات به دلالت مطابقه
- گام سوم: محور قرار دادن آخرت در گزاره ها و استخراج ویژگی های آخرت است (معرفی آخرت)
- گام چهارم: با توجه به معرفی به دست آمده جنس آخرت را به دست بیاورید (با تحلیل عقلی/ برهان خلف) و وجوه متمایز کننده آن جنس را با توجه به معرفی استخراج کنید (قیود)
- گام پنجم: آزمون تعریف

• مرحله دوم: آخرت گرایی

• به عنوان پیش فرض: آخرت گرایی یعنی «قرار گرفتن در راستای آخرت» یا «اعمال و رفتار را بر اساس شناخت و توجه و گرایش به آخرت انجام دادن» و یا «واکنش مثبت و فعالانه نسبت به آخرت»

• گام اول: ویژگی آخرت گرایی را از تحلیل عقلی پیش فرض های بالا در رابطه با تعریف آخرت به دست می آوریم.

• گام دوم: آخرت گرایی و آخرت نگرایی را در سوره بررسی می کنیم (تحلیل عقلی و ظاهر آیات)

• مرحله سوم: تطبیق معنای آخرت در سوره مبارکه شعراء

• گام اول: آیاتی که در معنای آخرت است استخراج می شود.

• گام دوم: از این آیات وجه ارتباطش با آخرت معلوم و بر اساس آن گزاره نویسی می شود.

• گام سوم: تعریف آخرت تکمیل می شود.

• مرحله چهارم: تعریف تکمیل شده در سوره به صورت مثبت و منفی مورد تحلیل قرار می گیرد.

• مرحله پنجم و ششم: در سوره قصص

• مرحله هفتم: تحلیل جامع از معنای آخرت در سه سوره

• مرحله هشتم: تحلیل جامع از آخرت گرایی (نقشه جامع)

اصطلاحات مورد استفاده

در این پژوهش از اصطلاحاتی استفاده شده است که اغلب برگرفته از متن سوره مبارکه شعرا و نمل است که ممکن است بدون توضیح، موجب برداشت اشتباه شود:

عمل آخرت گرایانه: عملی که در آن به مفهوم آخرت توجه داشته و بر آن اساس انجام شده و قابل دفاع است.

عمل دنیا گرایانه: عملی که بدون توجه به مفهوم آخرت و بدون توجه به تبعات سوء آن انجام پذیرفته است. البته این عمل می تواند آخرت گرایانه باشد و عامل به بعد از انجام عمل توجه کرده باشد و یا احیاناً برای آن نقشه و برنامه ای هم داشته باشد. ولی به صورت جامع به عاقبت آن توجه نکرده و به واقعیات پشت کرده است. از

جمله این واقعیات قدرت و ربوبیت الهی، عزیز بودن خداوند در مقابل عمل ایشان و رحیمیت خداوند برای مومنین است.

قلب سلیم: منظور از قلب سلیم، اعتقادات مومنین و نوع نگرش ایشان به ربوبیت و پدیده های مختلف، مسبب انجام اعمال آخرت گرایانه است که در آیه ۸۹ سوره شعراء از آن اسم برده شده است.

قلب مجرم: اعتقادات مشرکین و نوع نگرش ایشان به ربوبیت و پدیده های مختلف، مسبب انجام اعمال دنیا گرایانه ایشان است که در آیه ۲۰۰ سوره مبارکه شعراء از آن اسم برده شده است.

غاوون: افرادی که در دنیا ضلال مبین بوده اند و نگرش غلطی نسبت به پدیده های عالم و ربوبیت الهی داشته و به رسول توجه نکرده اند. از این رو از مجرمین تبعیت کرده اند.

مجرمین: زمانی که اعتقادات غلط غاوون به مرحله عمل رسیده و تاثیر گزار شود.

کلیدواژه ها

آخرت، آخرت گرایی، مومنین، قلب سلیم، قلب مجومین

جمع بندی

در این مقاله سعی شد که با مطالعه روشمند سوره مبارکه طواسین، به تعریف صحیحی از آخرت دست یافته و بر آن اساس، تعریف آخرت گرایی و راهکارها و موانع آن را مشخص نماییم.

در ابتدا با توجه به اهمیت آخرت در سوره مبارکه نمل، این سوره مورد بررسی دقیق قرار گرفت و معنایی اولیه از این سوره استخراج شد. سپس این تعریف را با بررسی آیات شامل واژه آخرت در کل قرآن مورد آزمون قرار گرفت و در کل آیات این تعریف قابل استفاده بود. البته این تعریف نیاز به تکمیل و جامعیت بیشتری داشت. از این رو با ورود به سوره مبارکه شعرا و مطالعه این سوره، تعریف آخرت و آخرت گرایی مورد بررسی مجدد و عمیق تر قرار گرفت و در نتیجه تعاریف غنی تر شد. پس از آن با مطالعه سوره مبارکه قصص و با نتایجی که از دو سوره قبل به دست آورده

ارزیابی علمی

نصیحت یعنی خیر خواهی مخلصانه!

این ستون با نظرات و ارزیابی‌هایی شما مخاطبان محترم درباره مقاله فوق، در نشریه هفته آتی پر خواهد شد. دوستان خود را در مسیر علمی‌شان، نصیحت نمایند! و نصیحت یعنی خیرخواهی مخلصانه...

جهت ارسال ارزیابی‌ها، از طریق پست الکترونیک
سردبیر (fssh2004@yahoo.com) اقدام فرمایید

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

|| برادران و خواهران مدرسه قرآنی ||

به سمت عمل آخرت‌گرایانه یا غیر آخرت‌گرایانه است.

همچنین راهکارها و موانع آخرت‌گرایی در قالب گزاره‌های مفروض برای قلب سلیم و قلب مجرم احصا شده است که با تقویت گزاره‌های قلب سلیم در فرد و از بین بردن گزاره‌های قلب مجرم، می‌توان در تقویت آخرت‌گرایی موثر بود و مانع از افکاری که موجب اعمال غیر آخرت‌گرایانه هستند، شد. این گزاره‌ها در بخش ۲-۵ ارائه شده است.

شده بود، تعریف نهایی ارائه شده و بر آن اساس، آخرت‌گرایی نیز بررسی شده است.

• تعریف نهایی آخرت که نتیجه سه سوره نمل و شعرا و قصص است عبارت است از:
مرتبه‌ای است محیط به دنیا که محل بروز اثر عمل انسان و بروز حمد خداوند است و فرصت و بستر انجام عمل در آن نبوده و تنها توشه برای آن تقوی و عدم علو و فساد است.
• بر این اساس تعریف آخرت‌گرایی عبارت است از:

توجه به عباد بودن و عدم علو و فساد با نگرش موحدانه به عالم هستی و تسلیم قلبی برای انجام بهترین عمل با توجه به مرتبه پایان فرصت انجام عمل و حساب و رعایت تقوی و حسن در عمل.
بر اساس تعاریف به دست آمده و مطالعه سوره طواسین، ویژگی‌هایی برای عمل آخرت‌گرایانه به دست آمد که در بخش ۳-۲ ارائه شده و اساس انجام عمل را با قلب مرتبط دانسته و سلیم بودن یا مجرم بودن قلب به عنوان عامل ایجاد گرایش

|| محمد رضا اخوان ||

یادداشت ادبی

شب را بیا خیز!

برگرفته از سوره مبارکه مزمل

﴿مقیم الصلوة و مؤتی زکوة﴾ قرار دهی .
خداوند...

ای که اندازه شب و روز به دست توست، درک ﴿ناشئة اللیل﴾ را نصیب ما بفرما.
چقدر دوست دارم ﴿ایها المزمل﴾. جان من به فدای پیامبری که دغدغه هدایت انسانها خواب را از چشمانش ربود...

سوره مزمل به من گفت که مشکلات، نگرانی‌ها و دغدغه‌هایم را در تاریکی شب با خداوند در میان بگذارم و به جای گم شدن در هیاهوی روز، در سکوت شب به دنبال راه حل باشم. به من گفت تنها راه رسیدن به آرامش، دل بردن از مردم است و دل بستن به پروردگار مهربان. سوره مزمل مرا آگاه کرد که از مردم حرفهای آزار دهنده خواهم شنید، خیلی خیلی کمتر از آنچه که پیامبرم شنید، پس صبر کنم بر گفته‌هایشان، همانگونه که او صبر کرد و اگر قرار شد مدتی دوری گزینم به زیباترین شکل باشد.

خداوند...
میشود ما هم از ﴿الذین معک﴾ باشیم؟ می‌شود همراهی با رسول نصیبمان شود؟ می‌شود دغدغه‌های پست زمینی، زمین گیرمان نکند؟
راهش چیست؟

﴿فأفروا ما تبسر من القرآن﴾... فقط تو هستی که می‌توانی ما را بر این امر یاری کنی. تنها تویی که می‌توانی ﴿یقرض الله قرضا حسنا﴾ را به ما یاد دهی و ما را

۱. إِنْ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَىٰ مِنْ ثُلُثِي اللَّيْلِ وَ نَصْفَهُ وَ ثُلُثَهُ وَ طَائِفَةٌ مِّنَ الَّذِينَ مَعَكَ وَ اللَّهُ يُقَدِّرُ اللَّيْلَ وَ النَّهَارَ عَلِمَ أَنْ لَنْ تُحْصَوْهُ فَتَابَ عَلَيْكُمْ فَافْرُؤْا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضَىٰ وَ آخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَ آخَرُونَ يُفَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَافْرُؤْا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ وَ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ وَ أَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا وَ مَا تَقْدُمُوا لَأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ وَ أَكْثَرُ وَ اسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ (سوره مبارکه مزمل، آیه ۲۰).

|| فریده خوش منظر ||

از دفتر خاطرات یک مجاهد

می‌خواهم دعا بخوانم

قسمت اول

همانگونه که مستحضرید، چندی پیش در نشریه کاشف مطالبی پیوسته با عنوان برنامه‌ریزی به سبک یک مجاهد چاپ شد. که ابتدا به مدل یک برنامه‌ریزی اشاره گردید و سپس در شماره‌های بعد به برنامه‌ریزی جهت قرآن خواندن و عمل به آن مطالبی درج شد. مطلب پیش‌رو به صورت سلسه‌وار، در ادامه مباحث پیشین می‌باشد.

چندی است به سبک یک مجاهد برنامه‌ریزی می‌کنم. تمام کارهایی که در یک ساعات شبانه روز انجام می‌دهم را احصاء کرده و ساعات هر یک را نیز محاسبه کرده‌ام. حالا، دقیق می‌دانم هر روز چه کارهایی انجام می‌دهم و هر یک چند دقیقه از من زمان می‌برد.

چندی است که به سبک یک مجاهد، مجاهدت می‌کنم؛ در زندگی، در دقت عمل، در برنامه‌ریزی برای امروز و فردا. چرا که امروز، فردای دیروزم است و فردایم، فردای امروزم قلمداد می‌شود. پس هر روز من مهم است. آخر من یک مجاهدم. مجاهد فی سبیل‌الله. و هر روز یک مجاهد با دیروز و فردایش متفاوت است.

چندی است که غیر از رسیدگی شبانه به اعمال و رفتارهای روزانه، آخر هر پنجشنبه، با یک برنامه‌ریزی دقیق، خود را برای هفته آینده آماده می‌کنم. درواقع هر شب جمعه آماده می‌شوم برای هفته‌ای جدید و مبارک.

هر هفته‌ام با روز جمعه آغاز می‌شود. آری، جمعه عید من است. عید یک مجاهد.

چندی است که عصر هر روز عصاره روزم می‌شود و نامه اعمال آن روز را می‌بندم و همه را از طرف خودم و تمام امواتم و هر آنکه دینی به گردنم دارد و در تربیت جسم و روح و دین و ایمانم نقش داشته است، هدیه می‌کنم به چهارده ذوات مقدس و بعد از نماز به خدا می‌گویم امانت بماند نزد تو یا رب العالمین. برای آن روز که بدان محتاجم.

آری، چندی است که روز من از اذان مغرب شروع می‌شود و با اتمام عصر و غروب آفتاب به پایان می‌رسد و آغاز هر هفته‌ام روز جمعه است و

پایان آن، شب استجابت دعا، همان که همه در آن آمزیده می‌شوند و خداوند ندا می‌دهد کیست که طلب آمزش کند در این ساعات تا بیامرزش؟ آری چندی است هر شب جمعه استغفارگویان از اعمال یک هفته خود، درصدد آغاز برنامه جدیدی هستم که با صلوات بر محمد و آل محمد آغاز می‌گردد. چرا که جمعه روز سلام و صلوات است.

چندی است که تلاش می‌کنم بسان یک مجاهد، تلاش می‌کنم تا به غایتی که برای خود در نظر گرفته‌ام برسم. همان چشم‌اندازی که برایش برنامه‌ریزی می‌کنم و سیری را طی می‌کنم تا بدان دست یابم. چشم‌اندازی انجام شدنی که قابلیت برنامه‌ریزی و ارزیابی داشته باشد. چشم‌اندازی که برآمده از نیازم است، برای رسیدن به کمال و عبودیت‌معبود.

و اما حالا؛

می‌خواهم دعا بخوانم. نه آنگونه که تا کنون می‌خواندم.

می‌خواهم دعا بخوانم. آنگونه که نشان از نیاز من باشد و میل به رافع نیاز. تا دعایم مایه تقرب باشد و عبودیت.

می‌خواهم دعا بخوانم ولی آنگونه که ساختار ذهنم را سامان دهد.

مادر، مادر است. ریشه و اصل و پایه.

می‌خواهم از دعای مادر عَلَّیْهَا شروع کنم. می‌خواهم ادعیه‌اش بر جان دلم بنشیند و دوباره از نو آغاز کنم. آغاز و پایانی که مادر، سال‌ها پیش برایم از خدا طلب کرده بود.

می‌خواهم دعای مادر را به عمل و گفتار و رفتار مستجاب کنم. در بند بند زندگی‌ام.

بسم‌الله می‌گویم.

کتاب را می‌گشایم.

دعا خواندن ظاهری را کنار می‌گذارم.

دقت می‌کنم در تک تک کلمات، جملات، به لحن و قیود کلام.

آخر می‌خواهم زین پس زندگی خود را مطابق با دعای مادر برنامه‌ریزی کنم. هفته‌ام را با دعای هر روز هفته، ماه را با دعای هر ماه، و حتی چشم اندازم را دوباره بازنویسی کنم.

می‌خواهم کارهای روزانه را بر اساس غایتی که مادر، در هر روز برایم از خدا طلب کرده انجام دهم، و حتی در انتخاب اعمال هر روزم، آن رفتار و عملی را انتخاب کنم که همراستا با غایت آن روز باشد.

دعای روز جمعه را نگاه می‌کنم.

چگونه دعا را بخوانم؟ چگونه بفهمم معنی واژه‌ها و کلمات را؟ چگونه غرض دعا را بیابم؟

اگر تا چند صباح پیش نمی‌دانستم این کار راه و روش خود را دارد، امروز کامل واقفم به ضرورت روشمند نگاه کردن به هر چیزی.

بر می‌خیزم؛ برای یاد گرفتن قرائت و تدبیر در دعای مادرم عَلَّیْهَا. و تلاش می‌کنم برای ظهور استجابت دعایش در تک تک اعمال و رفتارم.

ای خدای سمیع و بصیر، علیمی و خبیر؛ تلاش و مجاهدتم ناچیز است در برابر آرزوها و نیازهایم. اما این کم را از من بپذیر که خود بهتر می‌دانی، قلبم به تیش افتاده و از شوق به پرواز درآمده‌ام برای آنکه فاطمی زندگی کنم و نامم را در زمره فاطمیون بنویسند.

یا ارحم الراحمین به فضل و رحمت تو دل بسته‌ام، ای ستار و غفار. سیئاتم را به حسنات مبدل نما تا ظرفیتی یابم برای دریافت، فهم و درک و عمل به دعای مادرم صدیقه طاهره فاطمه الزهراء عَلَّیْهَا.

بسم الله الرحمن الرحيم

آخرت گرایے

از تعریف تا عمل

مطالعه‌ای در سُور مبارکه نمل، شعرا و قصص

وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا ﴿١٩﴾ اسراء

وهرکه آخرت را بخواهد و درحالی که مومن است همه کوشش خود را برای رسیدن به آن قرار دهد پس آنان سعی شان قبول شده و صاحب اجر خواهند بود.

چکیده.....	۶
مقدمه	۷
روش و مراحل انجام پژوهش	۷
اصطلاحات مورد استفاده	۸
کلیدواژه ها	۹
آخرت و آخرت گرایی در سور مبارکه طواسین	۱۰
۱. استخراج تعریف آخرت از سوره مبارکه نمل	۱۰
۱-۱. دسته بندی آیات سوره	۱۰
۱-۲. تعیین موضوع و غرض آیات	۱۰
۱-۳. تعیین موضوع و غرض دسته آیات	۱۰
۱-۴. تجميع موضوعات و غرض های سوره	۱۱
۱-۵. نمودار موضوعات سوره	۱۲
۱-۶. نمودار غرض سوره	۱۳
۱-۷. گزاره نویسی آیات با موضوع آخرت	۱۳
۱-۸. رسم نمودار آخرت و آخرت گرایی بر مبنای نتایج گزاره ها	۱۵
۱-۹. تطبیق نمودار آخرت با نمودار های موضوع و غرض سوره	۱۶
۱-۱۰. ارائه تعریف اولیه	۱۶
۱-۱۱. آزمون تعریف	۱۶
۲. بررسی تعریف آخرت و آخرت گرایی در سوره مبارکه شعراء	۱۷
۲-۱. رسم نمودار جریان کلی سوره	۱۷
۲-۲. بررسی عمل و موقعیت عمل در فصل های سوره	۱۸
۲-۳. بررسی آیات با موضوع و محوریت آخرت	۱۹
۲-۴. بررسی علل انجام اعمال آخرت گرایانه و غیر آخرت گرایانه	۲۲

۲-۵. بررسی گزاره‌های پس‌زمینه قلب سلیم و قلب مجرم	۲۴
۲-۶. بازیابی و تکمیل تعاریف و نتایج	۲۵
۳. بررسی تعریف آخرت و آخرت‌گرایی در سوره مبارکه قصص	۲۶
۳-۱. بررسی جایگاه آخرت در سوره	۲۶
۳-۲. ویژگی‌های عمل آخرت‌گرایانه در سوره	۲۹
۳-۳. تکمیل و بازیابی تعاریف	۳۰
جمع‌بندی	۳۱
منابع	۳۳

چکیده

در این مقاله سعی شده است که با مطالعه روشمند سور مبارکه طواسین، به تعریف صحیحی از آخرت دست یافته و بر آن اساس، تعریف آخرت‌گرایی و راهکارها و موانع آن را مشخص شود. در ابتدا با توجه به اهمیت آخرت در سوره مبارکه نمل، این سوره مورد بررسی دقیق قرار گرفت و معنایی اولیه از این سوره استخراج شد. سپس این تعریف را با بررسی آیات شامل واژه آخرت در کل قرآن مورد آزمون قرار گرفت و در کل آیات این تعریف قابل استفاده بود. البته این تعریف نیاز به تکمیل و جامعیت بیشتری داشت. از این رو با ورود به سوره مبارکه شعرا و مطالعه این سوره، تعریف آخرت و آخرت‌گرایی مورد بررسی مجدد و عمیق‌تر قرار گرفت و در نتیجه تعاریف غنی‌تر شد. پس از آن با مطالعه سوره مبارکه قصص و با نتایجی که از دو سوره قبل به دست آورده شده بود، تعریف نهایی ارائه شده و بر آن اساس، آخرت‌گرایی نیز بررسی شده است. تعریف نهایی آخرت که نتیجه سه سوره نمل و شعرا و قصص است عبارت است از: مرتبه‌ای است محیط به دنیا که محل بروز اثر عمل انسان و بروز حمد خداوند است و فرصت و بستر انجام عمل در آن نبوده و تنها توشه برای آن تقوی و عدم علو و فساد است. بر این اساس تعریف آخرت‌گرایی عبارت است از: توجه به عبد بودن و عدم علو و فساد با نگرش موحدانه به عالم هستی و تسلیم قلبی برای انجام بهترین عمل با توجه به مرتبه پایان فرصت انجام عمل و حساب و رعایت تقوی و حسن در عمل.

بر اساس تعاریف به دست آمده و مطالعه سور طواسین، ویژگی‌هایی برای عمل آخرت‌گرایانه به دست آمد و اساس انجام عمل را با قلب مرتبط دانسته و سلیم بودن یا مجرم بودن قلب به عنوان عامل ایجاد گرایش به سمت عمل آخرت‌گرایانه یا غیر آخرت‌گرایانه است. همچنین راهکارها و موانع آخرت‌گرایی در قالب گزاره‌های مفروض برای قلب سلیم و قلب مجرم احصا شده است که با تقویت گزاره‌های قلب سلیم در فرد و از بین بردن گزاره‌های قلب مجرم، می‌توان در تقویت آخرت‌گرایی موثر بود و مانع از افکاری که موجب اعمال غیر آخرت‌گرایانه هستند شد.

مقدمه

یکی از اصول دین اسلام که همه فرقه‌های اسلامی به آن اعتقاد دارند، مفهوم آخرت است. بر اساس نظر مراجع شیعه، اصول دین قابل تقلید نیست و بر هر مسلمانی لازم و واجب است که اصول دین خود را بشناسد و به صورت حقیقی به سطحی قابل درک از معرفت به آن اصول دست یابد. از این رو بر هر مسلمان واجب است که به سطحی از مفهوم آخرت دست یافته و بر آن اساس اهداف زندگی خود و رویکرد خود در انجام اعمال مختلف زندگی را تعیین نماید و به عبارتی رویکردی آخرت‌گرایانه در انجام فرایندهای زندگی دنیوی داشته باشد.

از این رو اهمیت این پژوهش از دو جنبه روشن می‌شود. ابتدا این پژوهش سببی برای شناخت سطحی از مفهوم آخرت برای خود پژوهشگر است و از جنبه‌ای دیگر می‌تواند خواننده را با سطحی از این حقیقت آشنا سازد که این نیاز برای هر دو گروه روشن و بدیهی است. با توجه به این توضیح و لزوم درک سطحی از معنای آخرت که بر آن اساس اعمال خود را با رویکرد آخرت‌گرایانه انجام گیرد، این پژوهش به عنوان یک تکلیف شرعی برای پژوهشگر تعریف می‌شود. از این رو می‌توان به زعم محقق، این پژوهش را عملی آخرت‌گرایانه دانست. به امید آنکه مقبول درگاه احدیت باشد.

این پژوهش با استفاده از آموزه‌های کتب «روش‌های تدبر در قرآن»، به قلم احمد رضا اخوت انجام شده است و بر اساس کتاب تدبر بین سوره‌های مکی (جلد ۶ دوره تدبر در قرآن) صورت پذیرفته است.

روش و مراحل انجام پژوهش

• فاتحه: شناخت سوره

- دسته‌بندی آیات سوره
- تعیین موضوع و غرض آیات
- تعیین موضوع و غرض دسته آیات
- تجمیع موضوعات و غرض‌های سوره
- نمودار موضوعات سوره
- نمودار غرض سوره

• مرحله نخست: روش استخراج تعریف آخرت از سوره مبارکه نمل

- گام اول: استفاده از آیاتی که به صورت مستقیم مشتمل بر کلمه آخرت است.
- گام دوم: استخراج گزاره‌های منطبق بر ظاهر آیات به دلالت مطابقه
- گام سوم: محور قرار دادن آخرت در گزاره‌ها و استخراج ویژگی‌های آخرت است (معرفی آخرت)
- گام چهارم: با توجه به معرفی به دست آمده جنس آخرت را به دست بیاورید (با تحلیل عقلی / برهان خلف) و وجوه متمایزکننده آن جنس را با توجه به معرفی استخراج کنید (قیود)

○ گام پنجم: آزمون تعریف

● مرحله دوم: آخرت گرایی

○ به عنوان پیش فرض: آخرت گرایی یعنی «قرارگرفتن در راستای آخرت» یا «اعمال و رفتار را براساس

شناخت و توجه و گرایش به آخرت انجام دادن» و یا «واکنش مثبت و فعالانه نسبت به آخرت»

○ گام اول: ویژگی آخرت گرایی را از تحلیل عقلی پیش فرض های بالا در رابطه با تعریف آخرت به دست

می آوریم.

○ گام دوم: آخرت گرایی و آخرت نگرایی را در سوره بررسی می کنیم (تحلیل عقلی و ظاهر آیات)

● مرحله سوم: تطبیق معنای آخرت در سوره مبارکه شعراء

○ گام اول: آیاتی که در معنای آخرت است استخراج می شود.

○ گام دوم: از این آیات وجه ارتباطش با آخرت معلوم و براساس آن گزاره نویسی می شود.

○ گام سوم: تعریف آخرت تکمیل می شود.

● مرحله چهارم: تعریف تکمیل شده در سوره به صورت مثبت و منفی مورد تحلیل قرار می گیرد.

● مرحله پنجم و ششم: در سوره قصص

● مرحله هفتم: تحلیل جامع از معنای آخرت در سه سوره

● مرحله هشتم: تحلیل جامع از آخرت گرایی (نقشه جامع)

اصطلاحات مورد استفاده

در این پژوهش از اصطلاحاتی استفاده شده است که اغلب برگرفته از متن سور مبارکه شعرا و نمل است که ممکن است بدون توضیح، موجب برداشت اشتباه شود:

عمل آخرت گرایانه: عملی که در آن به مفهوم آخرت توجه داشته و بر آن اساس انجام شده و قابل دفاع است.

عمل دنیا گرایانه: عملی که بدون توجه به مفهوم آخرت و بدون توجه به تبعات سوء آن انجام پذیرفته است. البته این عمل می تواند آخر گرایانه باشد و عامل به بعد از انجام عمل توجه کرده باشد و یا احيانا برای آن نقشه و برنامه ای هم داشته باشد. ولی به صورت جامع به عاقبت آن توجه نکرده و به واقعیات پشت کرده است. از جمله این واقعیات قدرت و ربوبیت الهی، عزیز بودن خداوند در مقابل عمل ایشان و رحیمیت خداوند برای مومنین است.

قلب سلیم: منظور از قلب سلیم، اعتقادات مومنین و نوع نگرش ایشان به ربوبیت و پدیده های مختلف، مسبب انجام اعمال آخرت گرایانه است که در آیه ۸۹ سوره شعراء از آن اسم برده شده است.

قلب مجرم: اعتقادات مشرکین و نوع نگرش ایشان به ربوبیت و پدیده‌های مختلف ، مسبب انجام اعمال دنیاگرایانه ایشان است که در آیه ۲۰۰ سوره مبارکه شعراء از آن اسم برده شده است .

غاوون: افرادی که در دنیا ضلال مبین بوده اند و نگرش غلطی نسبت به پدیده های عالم و ربوبیت الهی داشته و به رسول توجه نکرده اند. از این رواج مجرمین تبعیت کرده اند.

مجرمین: زمانی که اعتقادات غلط غاوون به مرحله عمل رسیده و تاثیر گزار شود.

کلیدواژه‌ها

آخرت، آخرت گرایی، مومنین ، قلب سلیم، قلب مجرمین

آخرت و آخرت گرایی در سور مبارکه طواسین

مفهوم آخرت در بسیاری از سوره های قرآن کریم مورد اشاره و تاکید است. لکن نقش ویژه ای در سور مبارکه طواسین دارد. تا جایی که در آیات اول سور مبارکه نمل، یکی از ویژگی های اصلی متمایز کننده مومنین و غیر مومنین را یقین به آخرت نام برده و این ویژگی را در نقش حال و به عنوان پس زمینه کلی اعمال ایشان بیان نموده است. از این رو با توجه به اهمیت این ویژگی در یوره مبارکه نمل، برای تعریف آخرت ابتدا سوره مبارکه نمل را بررسی می نماییم. در ادامه با تعریف به دست آمده از آخرت در سوره مبارکه نمل، سوره های شعراء و قصص را مورد بررسی قرار خواهیم داد و بدین ترتیب با دست آوردهای ارزشمند تری وارد مطالعه این دو سوره خواهیم شد.

۱. استخراج تعریف آخرت از سوره مبارکه نمل

۱-۱. دسته بندی آیات سوره

دسته بندی آیات سوره یکی از ساده ترین و البته پایه ای ترین روش ها برای مطالعه هر سوره به حساب می آید. به این وسیله آیات با نظم بیشتری در وجود فرد استقرار می یابد. در این شیوه که شیوه ای ساده و قابل اجرا برای همه سوره هاست سیر انتقال موضوعی به موضوع دیگر بررسی می شود.^۱ (اخوت، ۱۳۹۲)

از این رو برای برای مطالعه بهتر سوره براساس کلام های سوره مبارکه نمل، تا هر جایی که ارکان کلام تغییر نکرده است، یک دسته آیه محسوب شده و از آن به بعد شروع دسته بعدی است.^۲

۱-۲. تعیین موضوع و غرض آیات

برای شناخت سوره ابتدا لازم است موضوعات آیات به صورت تک تک بررسی شود. همچنین برداشتی که از غرض آیات میتوان داشت را ثبت می نماییم. تعیین موضوع و غرض آیات با استفاده از ظاهر آیات و استفاده از تفسیر المیزان انجام می شود.

۱-۳. تعیین موضوع و غرض دسته آیات

پس از مشخص کردن موضوع و غرض برداشتی از آیات، با استفاده از دسته بندی های ارائه شده در تفسیر المیزان، بررسی موضوع و غرض برداشتی برای هر دسته نیز انجام داده و سیر موضوعی و غرض سوره را براساس دسته ها و فصول سوره بررسی می شود.

---

^۱ اخوت، احمد رضا، ۱۳۹۲، روش های تدبر سوره ای، نشر قرآن و اهل بیت نبوت (ع)

^۲ اخوت، احمد رضا، ۱۳۹۳، روش های تدبر ادبی (۱) کلام و اجزای آن، نشر قرآن و اهل بیت نبوت (ع)

۴-۱. تجميع موضوعات و غرض‌های سوره

۴-۱-۱. موضوعات سوره (از احکام به تفصيل):

- بيان ولايت الهی در همه امور عالم و لزوم درک اين ولايت برای يرخورد با عناصر هستی و موقعیت ها
- بيان جایگاه قرآن و کتاب مبین به عنوان هدایت و بشارت مومنانی که اقامه صلاة و ايتای زکات دارند و در کارهای خود به آخرت توجه دارند.
- بی نتیجه بودن کارها در صورت عدم توجه و به آخرت و محاسبه اعمال نسبت به امکانات
- القا شدن قرآن به رسول از جانب حکيم علیم و انداز مردم برای انجام بهترین عمل
- ارسال آیات مبین برای به فکر انداختن مردم برای درک ولايت الهی
- لزوم تفکر در باطن ظواهر امور در دنیا و شناخت حقیقت امور برای توان تصمیم گیری درست در موقیت ها
- لزوم تبعیت از رسول برای داشتن بهترین برهان برای اعمال
- اعطای رسالت و آیات مبین به حضرت موسی برای به تفکروا داشتن قوم فاسق فرعون
- فضیلت دادن حضرت داود و سلیمان به وسیله ظاهر کردن ولايت الهی در ایشان و اطاعت مخلوقات از ایشان
- رسیدن حیوانات به سطح تکلیف شناسی و قابل مواخذه در ولايت حضرت سلیمان
- دعوت ملکه سبا به اسلام به وسیله اقتدار در حوزه نظامی و اقناع به وسیله نشان دادن قدرت ولايت الهی در برابر قدرت خودشان که در چشمشان زینت داده شده بود.
- ارسال حضرت صالح برای دعوت قوم به تعقل و شناخت قواعد هستی و عبودیت و عدم تبعیت از غضب
- ارسال حضرت لوط به سوی قوم برای دعوت به تعقل و تبعیت از قوانین خلقت و پرهیز از انجام عیوب آشکار و عدم تبعیت از شهوت

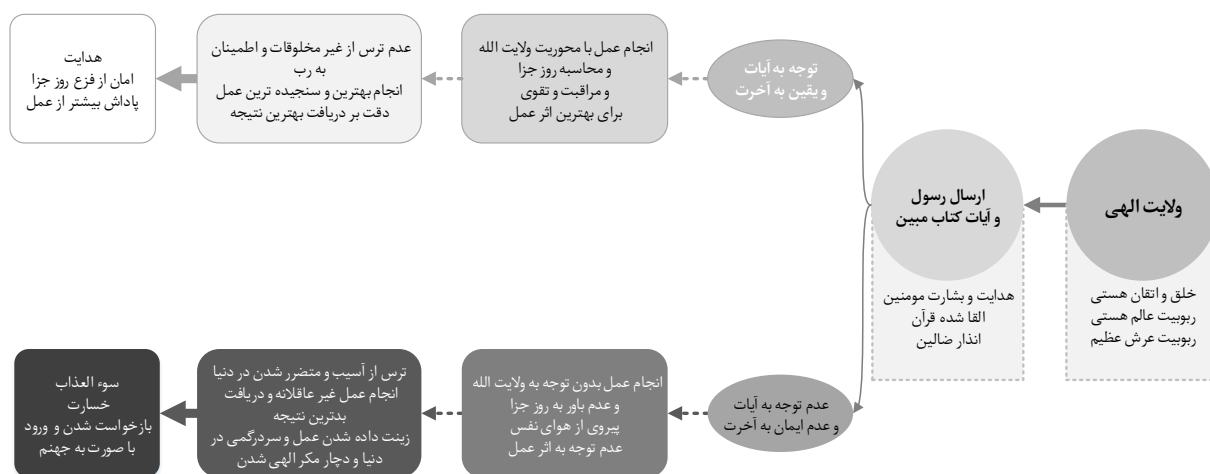
۴-۱-۲. غرض‌های سوره نمل (از تفصيل به احکام):

- لزوم شناخت جزئیات موقعیت تصمیم گیری برای بهترین تحلیل و بهترین نتیجه
- لزوم استفاده از قرآن برای هدایت و پیدا کردن راه حل در مشکلات و بهترین عمل در سبک زندگی
- لزوم توجه به قرآن به عنوان بشارت برای مومنین و توجه به وجه بشارت گونه آن در حل مشکلات
- توجه به رسول به عنوان حامل و القا شده ی قرآن و استفاده از او برای هدایت و پیدا کردن راه نجات
- لزوم توجه به نصایح رسول و آیات قرآن برای پیدا کردن بهترین راه با دیدن آیات الهی...
- لزوم پرهیز از اعمالی که به عیب های آن واقفیم
- لزوم قبول حق هنگامی که به ما عرضه می شود و عدم مقاومت در برابر آن به هر دلیل

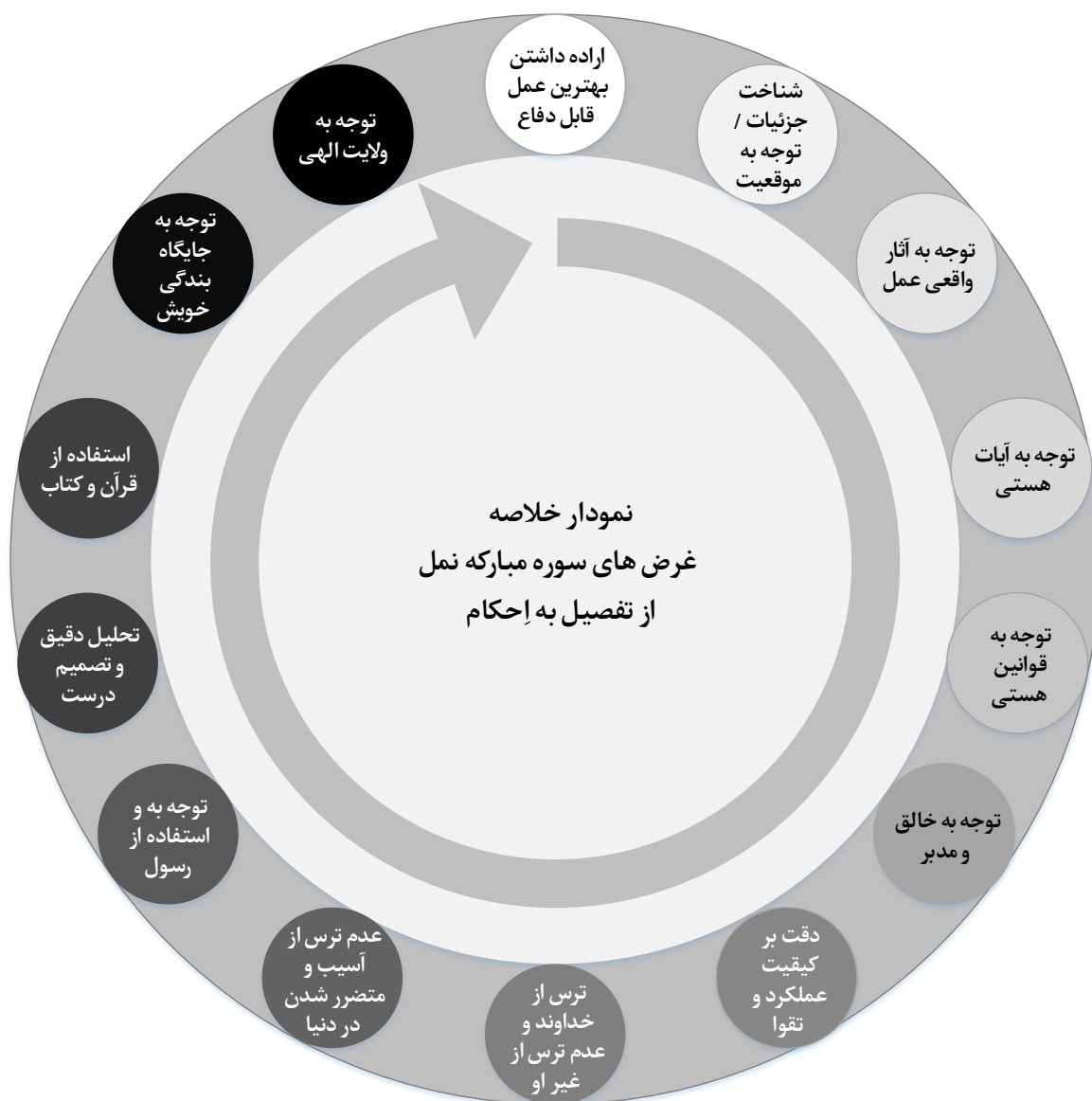
- لزوم توجه به جزئیات زندگی که برای ما تکراری شده اند و توجه به آیه بودن آنها و دیدن ولایت الهی در آن
- در نظر گرفتن ولایت الهی در زندگی و تصمیم ها و عدم ترس از هیچ چیز هنگام عمل بوظیفه در برابر خداوند
- لزوم توجه به عاقبت و اثر عمل و داشتن هدف مشخص متعالی برای اعمال
- لزوم رعایت تقوا در پیشامد ها و توجه به نظارت و ولایت الهی و عاقبت اعمال
- آماده شدن برای روز جزا و داشتن حجیت بری اعمال در زندگی برای در امان ماندن از فزع روز قیامت
- توجه به باطن وقایع هستی و فرا رفتن از ظاهر طبیعت و وقایع برای مشاهده آیات ولایت الهی
- توجه به حکمت الهی در مواجهه با آیات هستی
- توجه به عزت خداوند در مواجهه با مکر دشمنان
- توجه به غنی و حمید بودن خداوند در مواجهه با نعمات
- توجه به علم خدا در مواجهه با هر پیشامدی
- لزوم دیدن ولایت الهی و خودشیفته نشدن در زمانی که نعمتی به ما داده می شود و یا کار خیری می کنیم و شناخت قدرت خدا که به واسطه آن این چنین شده است.
- دعوت به آیه بینی
- لزوم داشتن برهان برای هر عمل با توجه به بازخواست آخرت / لزوم انجام بهترین کار در هر موقعیت برای در امان ماندن از فزع روز حساب
- لزوم شناخت رسول به عنوان رحمت الهی که برهان اعمال و هدایت در موقعیت هاست.
- لزوم آخرت گرایی در اعمال و ارسال قرآن و رسول برای شناساندن بهترین عمل در هر موقعیت
- لزوم شناخت نظام ولایت الهی بر هستی و دیدن علت آیات هستی

۵-۱. نمودار موضوعات سوره

نمودار خلاصه موضوعات سوره مبارکه نمل / احکام به تفصیل

۶-۱. نمودار غرض سوره

۷-۱. گزاره نویسی آیات با موضوع آخرت

۱-۷-۱. گزاره های برگزیده آیه ۳

- مومنین کسانی هستند که در حالی که به آخرت یقین دارند اقامه صلات و ایتای زکات می کنند.
- اقامه صلات و ایتای زکاتی که با یقین به آخرت همراه نباشد، ایمان به حساب نمی آید.
- کسانی که اعمال نیک بدون یقین به آخرت انجام می دهند در همین دنیا اجر داده می شوند، به همین جهت در دنیا دچار سردرگمی و در آخرت دچار خسارت خواهد شد.
- یقین به آخرت در چگونگی انجام عمل قابل رویت است.

- استفاده از قرآن و کتاب مبین به عنوان هدایت و بشارت منط به یقین به آخرت است.
- مومنان به دلیل یقین به آخرت، خود را نیازمند هدایت می دانند که بتوانند بهترین عمل را انجام دهند.
- یقین به آخرت باعث احساس نیاز مومنین نسبت به هدایت و رجوع به قرآن و کتاب مبین است.
- ایمان مومنان به آخرت به مرحله یقین رسیده است.
- یقین به آخرت حال اعمال مومنان است.
- یقین به آخرت هنگام انجام عمل به معنای توجه به مرحله بهره برداری از عمل است.
- آخرت به معنای مرحله و مرتبه بهره برداری و استفاده از عمل سرمایه گذاری شده است.
- مومنین در هر حال به فکر بهترین کیفیت عمل برای آخرت هستند.
- علم مومنین به آخرت به ثبوت رسیده و در آن شکی وارد نمی شود.
- مومنین درک و تحلیل دقیقی از شرایط و ویژگی های دنیا دارند.

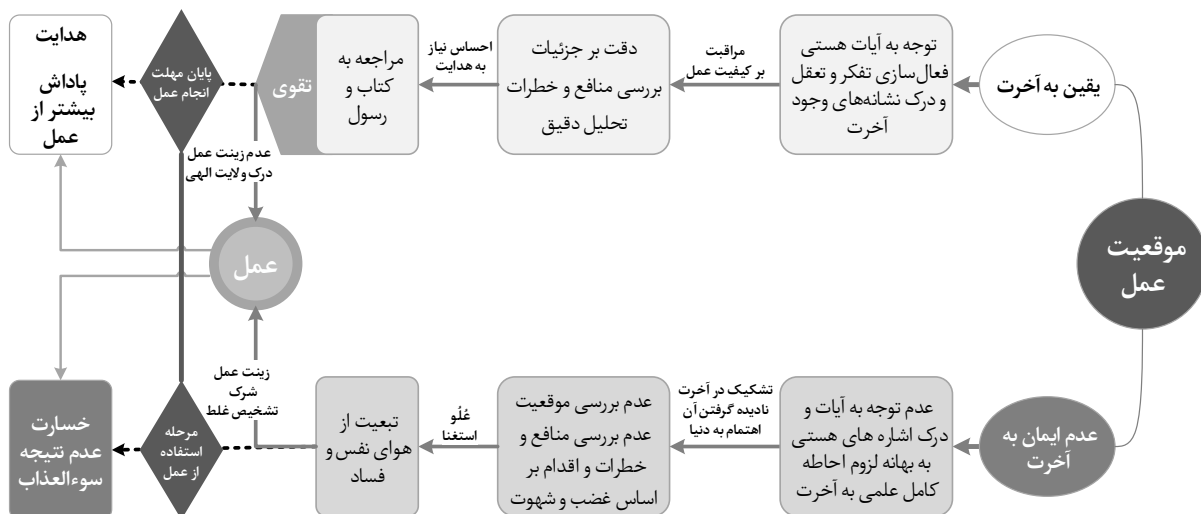
۲-۷-۱. گزاره های برگزیده آیات ۴ و ۵

- عدم ایمان به آخرت باعث زینت یافتن عمل و ناتوانی در تشخیص عمل درست می شود.
- عدم ایمان به آخرت باعث سرگشتگی و سردرگمی در اعمال و در نتیجه غیر هدفمند بودن آن می شود.
- عدم ایمان به آخرت به معنای عدم تفکر درباره عاقبت عمل است.
- عدم ایمان به آخرت موجب عدم بهره برداری از اعمال دنیا و نعمات است و نشانه عدم تعقل است.
- عدم ایمان به آخرت موجب از دست دادن فرصت ها و امکانات به منظور سرمایه گذاری اعمال است.
- عدم ایمان به آخرت و عدم جمع کردن توشه برا آن موجب خسارت در آن مرحله است.
- عدم ایمان به آخرت باعث عدم بهره برداری از عمل و فرصت های دنیا است، موجب خسارت است و از دست دادن فرصت ها و درک محاسبه اشتباه سوء العذاب است.
- دلیل شدت خسارت این است که فرد با فرض عدم وجود آخرت و یا غفلت از آن عمل کرده و هیچ چیز قابل استفاده ای ندارد و برای آن آماده نشده است.
- عدم ایمان به آخرت باعث سردرگمی در انجام عمل و نداشتن انگیزه واقعی می شود.
- هر انگیزه ای برای انجام عمل، غیر از انگیزه آخرت گرایانه، موجب سردرگمی و پشیمانی و عدم رضایت است.
- زینت یافتن عمل در نظر فرد نشانه عدم اعتقاد به آخرت است. (در حالی که عبارت الحمدلله که با وجود ظهور ولایت الهی در قدرت و مکنت حضرت داود و سلیمان (ع) از زبان ایشان ذکر شده است، نشانه عدم زینت عمل در چشم خویش است.)
- زینت داده شدن عدل باعث سرگشتگی و تحلیل غلط می شود.

۳-۷-۱. گزاره های برگزیده آیه ۶۶

- کسانی که علم خود را در دنیا صرف کرده اند دیگر علمی برای یقین به آخرت ندارند.
- ماهیت یقین علم است و مشرکین نیز به دلیل وجود شک و عدم توجه به آخرت به آن یقین ندارند.
- کسی که چیزی جز حیات دنیا نخواهد و به آخرت علم نداشته باشد به شک درباره آخرت و سپس کوره نسبت به آن دچار می شود.
- اگر فرد علمش را در امور دنیا صرف کند و در محاسباتش آخرت را در نظر نگیرد دچار کوری نسبت به آخرت شده است و این موجب عدم بهره برداری از نعمات و فرصت های دنیا برای بهره مندی در آخرت می شود.
- صرف علم در دنیا باعث می شود فرد در آخرت تشکیک کند تا وجدان خود را که از دست رفتن فرصت ها نگران است را آرام و منصرف سازد.
- عدم صرف علم در آخرت به دلیل عدم احساس نیاز به بهره مندی از اثر عمل دنیا در آخرت و به دلیل عم تعقل و تحلیل صحیح است.
- نگاه سطحی به مسائل دنیا و پدیده ها و عدم پرورش تعقل باعث می شود افراد به جای اینکه به آخرت ایمان پیدا کنند، علم خود را صرف دنیا کنند.
- علت عدم صرف علم در آخرت این است که مشرکین می گویند (بهانه می آورند) برای آخرت گرایی و یقین به آخرت لازم است به همه آن احاطه داشت. در حالی که احاطه کامل یک مخلوق محدود بر یک امر نامحدود غیر ممکن است. از این رو با این بهانه علم و توان خود را صرف امری می کنند که پنداشته اند بر آن احاطه علمی دارند.
- بهانه لزوم احاطه علمی به آخرت از عدم تعقل ناشی شده و باعث عدم صرف اهتمام آخرتگرایانه می شود.

۸-۱. رسم نمودار آخرت و آخرت گرایی بر مبنای نتایج گزاره ها

۹-۱. تطبیق نمودار آخرت با نمودار های موضوع و غرض سوره

در این مرحله نمودار های موضوع و غرض سوره مبارکه نمل بازنگری شده و با نمودار آخرت گرایی تطابق داده می شود و از این طریق یک تعریف پیشنهادی نهایی برای آخرت و آخرت گرایی ارائه می گردد.

۱۰-۱. ارائه تعریف اولیه

با توجه به سیر مراحل فوق، در پایان تعریفی از آخرت استخراج می شود و بر آن اساس آخرت گرایی معنا پیدا می کند:

آخرت: مرتبه ای که در آن عملی نیست و آثار عمل قابل استفاده است.

آخرت گرایی: انجام بهترین عمل قابل دفاع، با بهره گیری از نعمت رسول الهی، برای مرحله پایان مهلت انجام عمل و مرحله بهره برداری از آثار آن

بر اساس مطالعات فوق در سوره مبارکه نمل می توان جنس آخرت را **مرتبه ای** عنوان کرد که قیدهایی عدم انجام عمل در آن مرتبه و بهره مندی از آثار عمل، آن را تکمیل می کند.

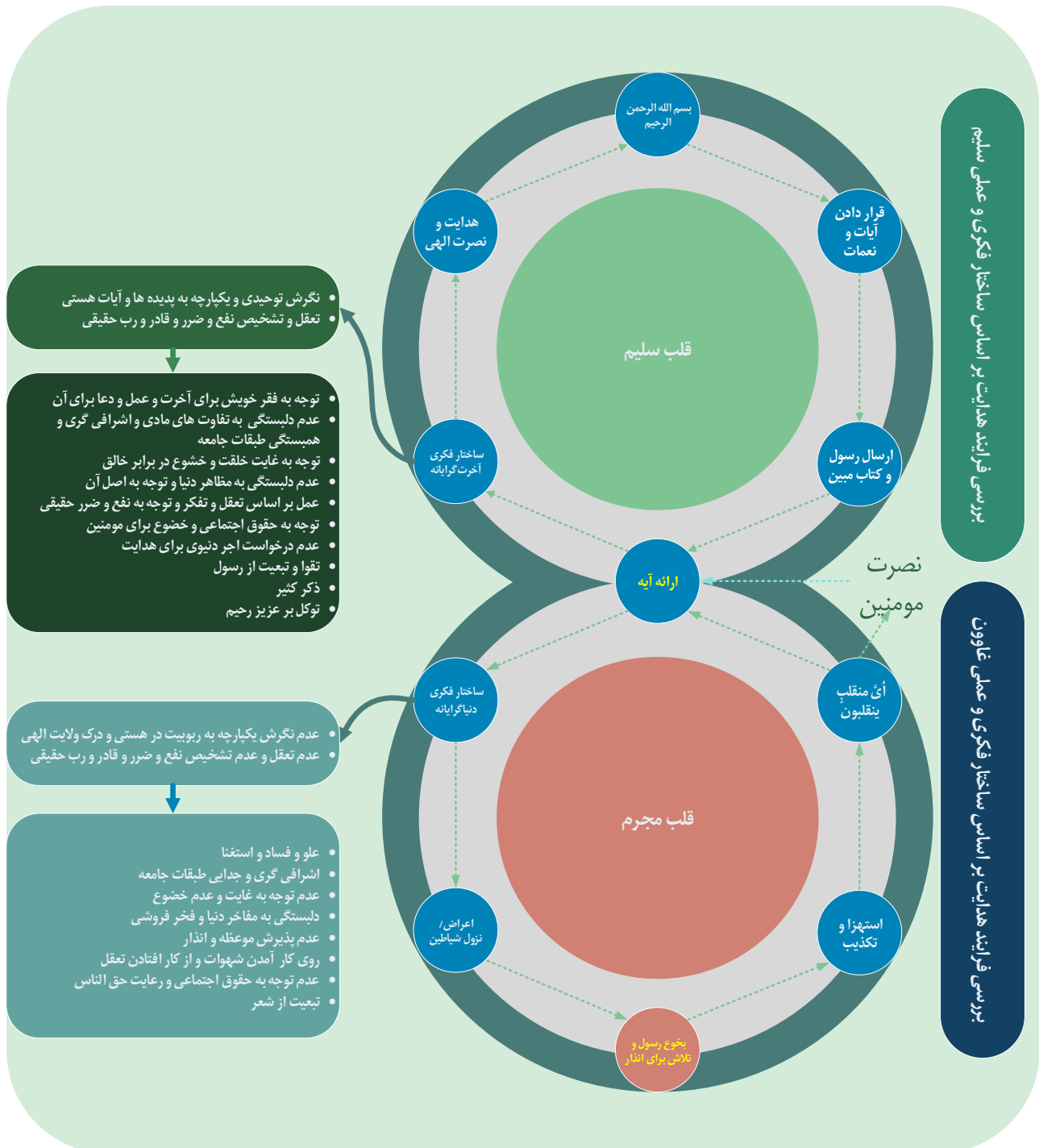
۱۱-۱. آزمون تعریف

برای اطمینان از صحت تعریف ارائه شده لازم است آیاتی را که در آنها عبارت آخرت آمده است را بررسی نموده و تطابق تعریف فوق در آنها را بررسی کرد. در کل قرآن کریم ۹۰ بار کلمه آخرت در ۸۸ آیه به سه صورت مرفوع و منصوب و مجرور آمده است. در همه آیات مذکور، تعریف ارائه شده برای آخرت قابل استفاده است و در هیچ کدام از ۸۸ آیه، از آخرت غیر از مرتبه استفاده نشده است. کما اینکه به همین دلیل است که مرتبه دیگر که ما در حال حاضر در آن هستیم را دنیا (به معنی مرتبه پست تر) و یا اولی خوانده شده است.

البته با وجود اینکه این تعریف مانع است لکن نمی توان آن را به عنوان تعریفی جامع پذیرفت. از این رو با بررسی و پذیرش اولیه تعریف، ابزار و بستر مطالعه بیشتر و بررسی آخرت در سور دیگر طواسبین آماده شده است. از این رو برای تکمیل تعریف آخرت لازم است، تعریف به دست آمده را در سور دیگر طواسبین برده و از منظر آن سور این تعریف را تکمیل نمود.

۲. بررسی تعریف آخرت و آخرت‌گرایی در سوره مبارکه شعراء

۲-۱. رسم نمودار جریان کلی سوره

۲-۲. بررسی عمل و موقعیت عمل در فصل‌های سوره

با توجه به اینکه در فصل قبلی، آخرت‌گرایی را با انجام عمل تعریف کردیم و نسبت آن را موقعیت انجام عمل مشخص می‌شود، از این رو برای شناخت آخرت‌گرایی لازم است ابتدا موقعیت‌های عمل در سوره را به صورت کلی، ولی با دید بررسی ارتباطات و اشتراکات، مورد بررسی قرار دهیم. در سوره مبارکه شعرا به صورت کلی ۹ دسته آیه (بر اساس موضوع آن) وجود دارد و براساس این دسته‌بندی موقعیت عمل را بررسی می‌کنیم:

۲-۳. بررسی آیات با موضوع و محوریت آخرت

در سوره مبارکه شعرا در دو قسمت به صورت مشخص به مفهوم آخرت اشاره شده است.

الف. قسمت اصلی از آیه ۸۷ تا ۱۰۲، از زبان حضرت ابراهیم علیه السلام است که پس از اشاره به نظام توحیدی و ربوبی و دعا برای خود و پدرش، جنبه‌هایی از روز بعث را تبیین نموده و وضعیت افراد را به دو نوع متقین و غاوین تقسیم می‌نماید:

وَلَا تُخْزِنِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ ﴿٨٧﴾ يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ ﴿٨٨﴾ إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ ﴿٨٩﴾ وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٩٠﴾ وَبُرِزَتِ الْجَحِيمُ لِلْغَاوِينَ ﴿٩١﴾ وَقِيلَ لَهُمْ آيِنَ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ ﴿٩٢﴾ مِنْ دُونِ اللَّهِ هَلْ يَنْصُرُونَكُمْ أَوْ يَنْتَصِرُونَ ﴿٩٣﴾ فَكُذِّبُوا فِيهَا هُمْ وَالْغَاوُونَ ﴿٩٤﴾ وَجُنُودُ إِبْلِيسَ أَجْمَعُونَ ﴿٩٥﴾ قَالُوا وَهُمْ فِيهَا يَخْتَصِمُونَ ﴿٩٦﴾ تَاللَّهِ إِنَّ كُنَّا لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٩٧﴾ إِذْ نُسَوِّكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٩٨﴾ وَمَا أَضَلَّنَا إِلَّا الْمُجْرِمُونَ ﴿٩٩﴾ فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَ ﴿١٠٠﴾ وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ ﴿١٠١﴾ فَلَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٢﴾

۱-۲-۳. گزاره‌های برگزیده آیات ۸۷ تا ۱۰۲

۱. در روز قیامت مردم برانگیخته شده و همه برای استفاده از آنچه در دنیا انداخته اند و شروع زندگی اخروی به سوی خدا می‌آیند.

۲. مال و فرزندان به عبارتی نتیجه تلاش زندگی دنیوی و ثمره و توشه آن است. از آن جایی که افرادی که به آخرت یقین نداشته و تلاشی برای آن نکرده اند به انودخته دنیوی خود دلبسته و آن توشه در نظرشان زینت یافته است، امید دارند که مشکلاتشان را به وسیله آن حل کنند. در حالی که در آخرت اعتبارات و ارتباطات دنیوی باطل شده و کسی نمی‌تواند به دیگری یاری رساند. از این رو کسی که امید افرادی که بدون قلب سلیم به سوی خدا می‌آیند، دچار خزی و شده و یاوری از آنچه انتظار داشته اند دریافت نمی‌کنند.

۳. فعل آتی به این معنی است که گوینده جملات از آیه ۸۹ تا ۹۶ خداوند است و مردم به سوی او می‌آیند.

۴. افرادی که با قلب سلیم به سوی خدا آمده و عمل آخرت‌گرایانه داشته‌اند مال و فرزندان را طوری استفاده کرده‌اند که در آخرت به کار آمده و دچار خزی نمی‌شوند. در حالی که غیر از این هیچ چیز به ایشان کمکی نخواهد کرد. چرا که خداوند به سبب عمل آخرت‌گرایانه ایشان، آن مال و فرزند را برای ایشان به اجر تبدیل نموده و براساس سوره مبارکه نمل، اجرای بیش از آنچه انجام داده اند دریافت می‌کنند. از این رو نه تنها دچار خزی نمی‌شوند، بلکه بیش از آنچه انتظار داشته اند دریافت می‌کنند و جز خدا در آن روز یاوری نیست.

۵. در معنای ازلفت این است که لازم نیست متقین به سوی جنت بروند، بلکه جنت را برای ایشان نزدیک می‌کنند و بیش از آنچه هست به ایشان پاداش داده می‌شود و شرایط را به بهترین وجه برایشان فراهم می‌نمایند. در حالی که جهنم برای غاوین ظاهر شده و از ایشان به دلیل عبادت غیر خدا و عبد بودن برای غیر او بازخواست کرده و قدرت حقیقی را نشان می‌دهند و پرستنده و آنچه پرستیده شده و آنکه آنان را به سوی این پرستش راهنمایی کرده (که جنود ابلیس نام برده شده) را به سوی آن پرتاب کرده، آنچنان که مکررا به صورت آنها را در

آن می‌کوبند. و این جزای ندیدن قادر حقیقی و تبعیت و پرستش مخلوق ضعیفی است که هیچ از خود ندارد و کفر نعمت‌هایی است که به او داده شده بود تا خداوند را بپرستد.

۶. جهنمیان با وجود هم نظر بودن در تبعیت از مجرمین و جنود ابلیس، هیچ‌یک مسئولیت عمل دیگری را قبول نمی‌کند و برایش دیگری مهم نیست و درحالی که غاوون ضلالت خود را به گردن مجرمین می‌اندازند و از آنان (غیر خدا) انتظار یاری و دلسوزی داشته‌اند.

۷. مجرمین کسانی هستند که اعتقادشان به عمل رسیده و مرتکب جرم شده‌اند. غاوون گمراهی خود را به دلیل وجود آنان می‌داند و آرزو دارد به دنیا برگردد دیگر از آنان تبعیت نکرده و از مومنین باشد. درحالی که در دنیا از مجرمین تبعیت کردند از رسولی که ایشان را به حق دعوت کرد اعراض کردند و به این دلیل نه کسی برای ایشان دل می‌سوزاند و نه شامل شفاعت می‌شوند.

ب. همچنین در آیات انتهایی سوره در تبیین اینکه با وجود قرآنی که به وسیله مَلکی امین به پیامبری امین و از میان خودشان نازل شده و به زبان خود ایشان است و علمای بنی اسرائیل هم وعده آمدن این پیامبر را داده‌اند، چرا مردم به پیامبر ایمان نمی‌آورند، علت اصلی را قلب مجرمین عنوان کرده و به زمان وقوع عذاب و اتمام فرصت انجام عمل (آخرت) اشاره می‌نماید. همچنین این نکته را بیان می‌کند که اگر حتی به مجرمینی که آخرت و عذاب را ملاحظه و درک کرده‌اند، باز هم فرصت برگشت به دنیا داده شود باز هم ایشان را از عذاب رها نمی‌کند و این بدین معناست که با وجود این شرایط، باز هم اعمال آخرت گرایانه که موجب غنای ایشان در آن مرتبه شوند انجام نخواهند داد.

وَإِنَّهُ لَنَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٩٢﴾ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ ﴿١٩٣﴾ عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ ﴿١٩٤﴾ بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ ﴿١٩٥﴾ وَإِنَّهُ لَفِي زُبُرِ الْأَوَّلِينَ ﴿١٩٦﴾ أَوَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ آيَةٌ أَنْ يَعْلَمَهُ عُلَمَاءُ بَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿١٩٧﴾ وَلَوْ نَزَّلْنَاهُ عَلَى بَعْضِ الْأَعْجَمِينَ ﴿١٩٨﴾ فَقَرَأَهُ عَلَيْهِمْ مَا كَانُوا بِهِ مُؤْمِنِينَ ﴿١٩٩﴾ كَذَلِكَ سَلَكْنَاهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ ﴿٢٠٠﴾ لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ ﴿٢٠١﴾ فَيَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٠٢﴾ فَيَقُولُوا هَلْ نَحْنُ مُنْظَرُونَ ﴿٢٠٣﴾ أَفَعَذَابُنَا يَسْتَعْجِلُونَ ﴿٢٠٤﴾ أَفَرَأَيْتَ إِنْ مَتَّعْنَاهُمْ سِنِينَ ﴿٢٠٥﴾ ثُمَّ جَاءَهُمْ مَا كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿٢٠٦﴾ مَا أَغْنَى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يُمْتَعُونَ ﴿٢٠٧﴾

۲-۳-۲. گزاره‌های برگزیده آیات ۱۹۲ تا ۲۰۷

۸. ایمان به قرآن کریم نشانه قلب سلیم و عدم ایمان به آن نشانه قلب مجرم است.

۹. انزال قرآن به شخصی که افراد او را و صفات اش را می‌شناسند و قبولش دارند، به زبان عربی قابل فهم، با وجود نشانه نزول آن در کتب گذشته و دانستن وقوع این نزول و وعده آن توسط علمای بنی اسرائیل، نشانه‌هایی غیر قابل انکار است که اگر کسی با این وجود ایمان نیاورد نشان‌دهنده این است که نمی‌خواهد ایمان بیاورد و ریشه در اعتقاداتش دارد.

١٠. قرآن را بر قلب مجرمین می‌گذرانند که حق را بداند و در روز قیامت بهانه‌ای برای عدم پذیرش جرم‌اش نداشته باشد.
١١. وقوع عذاب الهی به صورت ناگهانی است و مجرمین نمی‌توانند وقوع آن را پیش‌بینی کنند. از این جهت به جرم خود ادامه می‌دهند و از آن ترسی ندارند. اما با دیدن صدق وعده الهی و وقوع عذاب به حقانیت و صدق وعده و آیات الهی ایمان می‌آورند و درخواست مهلت می‌کنند که بر اساس ایمان عمل کنند. اما مهلت تمام شده و چیزی است که فکر آن را نمی‌کردند.
١٢. **جرم:** مجرم کسی است که کاری را به خلاف آنچه حق است و او می‌داند انجام داده است (علامه مصطفوی، ١٣٦٠)^١ و از مرحله اعتقاد گذرانده و آنچه می‌خواسته عملی کرده و صادر شده است. از این رو کسی که مجرم است می‌داند عملی که دارد باطل است و حق را می‌داند اما آن را انجام نمی‌دهد.
١٣. **قلب:** معنای اصلی قلب به معنای تحول مطلق است. از این رو قلب مادی صنوبری شکل، از جهت میزان تحولات و تحرک نسبت به سایر اعضای بدن قلب نامیده شده است. اما قلب روحانی باطنی آن روح مجردی که متعلق به قلب بدنی و شریان حیاطی است که به وسیله آن حرکت و حیات محقق می‌شود و نفس ناطق و حقیقت انسان و همه قوا و صفات از این روح متجلی می‌شود. آن چنان که حیات بدن انسان به قلب مادی است، حیات روح به قلب روحانی است. فلذا قلب حاکم مطلق وجود انسان، هم به لحاظ مادی و هم به لحاظ روحانی است (که البته در روح، نیازی به واسطه مانند واسطه‌های جسم نیست). (علامه مصطفوی، ١٣٦٠)^٢
١٤. به اعتبار تحولات قلب، آن را به صفات مختلف مانند سلیم و... نسبت می‌دهند و این معنای واحد را به اعتبار آنچه بر او عارض شده استعمال می‌کنند. (علامه مصطفوی، ١٣٦٠)
١٥. معنای کلی نفس و روح و قلب یکسان است و به دو اعتبار شخصیت و جریان معنوی روحانی اطلاق می‌شود. (علامه مصطفوی، ١٣٦٠)

١. التحقيق في كلمات القرآن الكريم، ج ٢، ص ٧٥: أن الأصل الواحد في هذه المادة: هو القطع على خلاف اقتضاء الحق... والفرق بين الجرم والإجرام: أن الإجرام أفعال و يلاحظ فيه جهة قيام الفعل بالفاعل و يتوجه الى جهة الصدور

٢. التحقيق في كلمات القرآن الكريم، ج ٩، ص ٣٠٣: أن الأصل الواحد في المادة: هو التحول المطلق في مادي أو معنوي، زمني أو مكاني أو في حالة أو في صفة أو في موضوع.... وأما القلب: فهو عضو صنوبري في الجانب الأيسر من الصدر، يرسل الدم منه الى جميع أعضاء البدن و أجزائه بالشرابين، ثم يعيده بالأوردة من الأعضاء اليه، فهو دائما في قبض و بسط و تقلب، و لا شيء من أعضاء البدن يكون في تقلب بالأصالة مثله، ولهذا يسمى بالقلب. و به يتحصل الجريان و الحركة و الحياة في الحيوان، و هو رئيس في مملكة البدن، و به يتعلق الروح الإنساني، و بتوقفه تتوقف الحياة. فالقلب المادي الظاهري هو هذا العضو البدني المنبع للحياة و الحركة.

و القلب الروحاني الباطني: هو الروح المجرد المتعلق بالقلب البدني، و به يتحقق الحركة و العمل و الحياة في القلب و البدن. و هذا الروح هو النفس الناطقة المدركة المريدة، و هو حقيقة الإنسان، و هو في وحدته كل القوى، و جميع القوى و الصفات إنما تنشأ و تتجلى من الروح، كما أن جميع الأعضاء إنما يتقوم حياتها بالقلب. فالحاکم المطلق في وجود الإنسان ظاهرا و باطنا: هو الروح، و إنما يحكم في الروحانيات بغير واسطة، و في البدن بواسطة القلب. و باعتبار التقلب و التحولات المختلفة في القلب: يتصف بصفات كالسلامة و التكثر و الجبارية و الغلظة و الإنابة الإثم و الاطمینان و المرض و الغفلة و الزیغ و العمی و القساوة و الخشوع و غيرها... سلیم، فالقلب له معنى واحد، و إنما يستعمل في موارد مختلفة، باعتبار تحولات عارضة له، فيكون النظر الى تلك الخصوصية. و أما النفس و الروح فيطلقان باعتبار لحاظ الشخصية و التشخص في الأول، و الجريان المعنوي الروحاني في الثاني - فراجع. فالقلب و النفس و الروح بمعنى واحد، و يطلق كل منها في مورد يناسبه.

۱۶. انجام جرم و عمل بر خلاف حق به دلیل عدم باور به خطرات عدول از حق و عدم درک قدرت الهی است و ریشه در ضعف و عدم توحید دارد. چرا که اگر کسی خداوند را به حقیقت قدرت و ربوبیت او بشناسد نه او را عصیان کرده و نه از غیر او می‌ترسد. چرا که غیر او را قادر نمی‌داند و به بندگی خود و فقر و ضعف مخلوقات واقف است.

۱۷. به جهت دید مشرکانه و ضعف در توحید، قلب و شاکله اعمال و حاکمیت روح مجرمین متحول شده و از ایشان جرم سرزده و نوع حاکمیت روح ایشان به صورتی می‌شود که حق را قبول نکرده و آشکارا یا نهان با آن مخالفت می‌کنند و در برابر آن خضوع نکرده و از عواقب آن به صورت حقیقی نمی‌ترسند. از این رو در آیه به قلب مجرمین اشاره می‌کند.

۱۸. به دلیل تحول روح مجرمین و قلب مجرمشان، اگر حتی عذاب الهی را دیده و آخرت را هم درک کنند، باز هم چنانچه مهلت داده شوند، عمل آخرت گرایانه انجام نداده و توشه ای برای آخرت جمع نمی‌کنند.

۱۹. از آنجا که در آیات ۸۷ تا ۸۹ توشه روز قیامت را عمل با قلب سلیم می‌داند، به دلیل ویژگی قلب مجرمین، نمی‌توانند توشه‌ای جمع آوری کنند و از این رو عبارت «ما اغنی عنهم» آمده و فرموده چیزی دستشان را نمی‌گیرد.

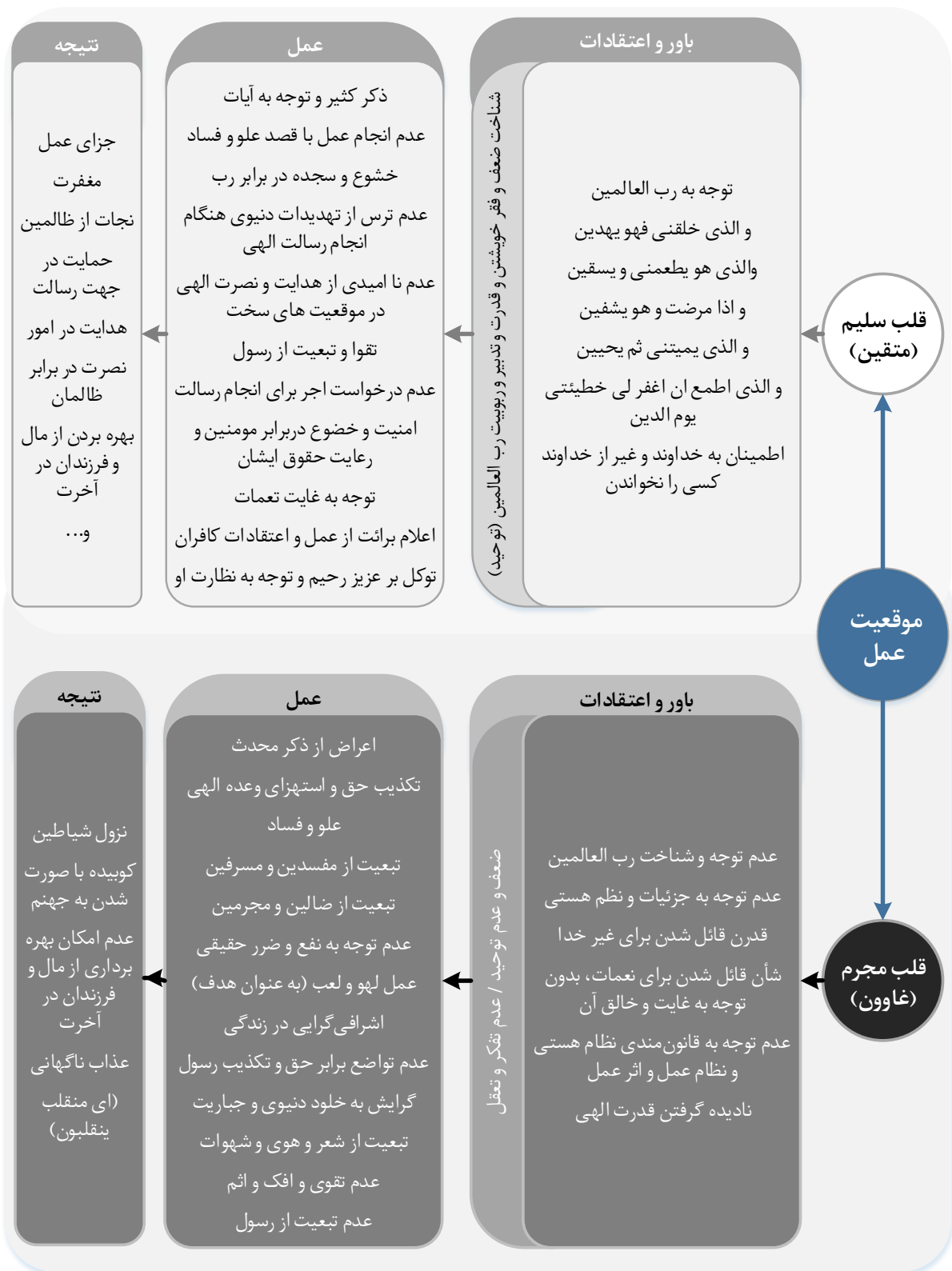
این موضوع به اندازه ای عمیق و قابل تأمل است که لازم است بررسی شود که به چه دلیل افرادی که مهلت انجام عمل از ایشان گرفته شده و عذاب الهی را مشاهده کرده‌اند، همچنان اگر به دنیا بازگردند و مهلت داده شوند، باز هم عمل آخرت گرایانه انجام نداده و توشه‌ای جمع نمی‌کنند. این آیات به اندازه‌ای عجیب و لازم به تفکر است که باید اندیشید چه ویژگی باعث این نوع عمل شده است.

این دو دسته آیه ما را به مفهومی سوق می‌دهد که پاسخ این سؤال را روشن تر می‌کند. مفهومی به نام قلب سلیم و قلب مجرمین که در این آیات به آن اشاره شده است. از این رو می‌توان علت انجام عمل را در این دو قلب یافت.

۴-۲. بررسی علل انجام اعمال آخرت گرایانه و غیر آخرت گرایانه

با توجه به گزاره‌های ۱۳ تا ۱۵ بخش قبل، در آیات مورد بحث در مورد آخرت، به مفهومی به نام قلب می‌رسیم که بیان کننده علت انجام عمل و رویکرد افراد نسبت به موقعیت های عمل در زندگی است. از این رو با بررسی اعمال افراد و نوع نگرش ایشان به موضوع توحیدی و ربوبیت، سلامت یا مجرمیت قلب ایشان را تشخیص داد و همچنین بر اساس سلامت یا مجرم بودن قلب فرد، می‌توان امکان انجام عمل آخرت گرایانه یا غیر آخرت گرایانه را پیش بینی کرد. از این رو انجام عمل آخرت گرایانه با نوع نگرش افراد به زندگی و پدیده‌ها و آیات هستی و توان دیدن ربوبیت خداوند در اجزای هستی، اتفاقی ندیدن پدیده‌ها، صاحب قدرت و تدبیر نداستن غیر خداوند، عدم خشوع و بنده شدن برای غیر خداوند و به عبارتی میزان توحید فرد ارتباط مستقیم دارد. به این صورت می‌توان با بررسی میزان باورهای توحیدی فرد، به میزان آخرت گرایی او پی برد. چرا که چنانچه فرد موحد نباشد، نمی‌تواند ظاهر فریبنده دنیا را

نادیده گرفته و به جای تبعیت از خدا و رسول، به تبعیت از هوای نفس و مفسدین روی آورده و نمی‌تواند دنیای به اصطلاح نقد خود را با آخرتی که آن را ندیده اند و نمی‌توانند با اشارات موجود آن را درک کنند، عوض کنند.

۲-۵. بررسی گزاره‌های پس‌زمینه قلب سلیم و قلب مجرم

با توجه به مطالب استخراج شده، اعتقادات مفروض در قلب فرد، زمینه ساز و علت اعمال اوست و از این رو می‌توان با بررسی هر کدام، ویژگی‌های دیگری را تشخیص داد.

۲-۵-۱. گزاره‌های مفروض قلب سلیم

- توجه به وجود رب العالمین و یکپارچگی تدبیر حوادثی که فرد مشاهده می‌کند. (یا نمی‌کند)
- توجه به رب العالمین و حوادث و پدیده‌های پیرامون خود با در نظر گرفتن آن برای به کمال رسیدن خود.
- توجه به نظام ربوبی و نظام خلقت و هدایت
- اتفاقی ندانستن اتفاقات و حوادث پیرامون
- توجه اعتقاد به روزی رسانی واحد خداوند برای خود و همه مخلوقات
- اعتقاد و طمع به نظام شفا و جبران و مغفرت در نظام ربوبی در صورت عمل به وظایف و رسالت‌ها
- اعتقاد به ارتباط نقص‌ها با عملکرد خویش و درک ضعف و فقر ذاتی خود
- اعتقاد به ارتباط جبران‌ها و موفقیت‌ها با لطف و مغفرت الهی و از خود ندانستن آن
- عدم زینت یافتن عمل خویش در نظرش
- اعتقاد و توجه به علت خلقت و احیا و وجود و علت و وجود موت و مرحله اتمام مهلت عمل

۲-۵-۲. گزاره‌های مفروض قلب مجرم

- عدم توجه به نظام یکپارچه ربوبی
- اتفاقی پنداشتن حوادث و عدم نگرش توحیدی به پدیده‌های عالم
- قدرتمند پنداشتن ذاتی اجزا و پدیده‌های مختلف (غیرالله) بدون توجه به قدرت واحد الهی
- خضوع و بندگی در برابر غیرالله و تبعیت از شعروا از مفسدین و مسرفین
- حق خویش دانستن نعمات الهی و سهم خواهی از دنیا و عدم احساس فقر و احساس استغنا
- عدم توجه به قوانین و نظامات هستی و تدبیر در خلقت و ربوبیت و اعراض از طبع فطری
- عدم توجه به اثر عمل خود و نیازمندی به آن اثر در مرحله آخرت
- عدم توجه به اثر عمل با وضعیت حال و آینده خود

۶-۲. بازبینی و تکمیل تعاریف و نتایج

براساس نتایج فوق و مطالعه در سوره مبارکه شعرا، تعاریف یه دست آمده از آخرت و آخرت‌گرایی غنی تر شده و نیازمند تکمیل و بازبینی مجدد است. از این رو براساس مطالعات جدید میتوان تعاریف را به صورت زیر ارائه داد.

آخرت: مرتبه محاسبه و مواجهه با حقیقت و اثر عمل است و در آن عملی نیست.

آخرت‌گرایی: نگرش موحدانه به عالم هستی و تسلیم قلبی برای انجام بهترین عمل در راستای توجه به مرتبه پایان فرصت انجام عمل و حساب

۳. بررسی تعریف آخرت و آخرت‌گرایی در سوره مبارکه قصص

۳-۱. بررسی جایگاه آخرت در سوره

بر اساس نتایج به دست آمده در مطالعه سوره های مبارکه شعراء و نمل، به این نتیجه رسیدیم که برای مطالعه آخرت در سوره بهتر است پس از مطالعه و دسته‌بندی سوره، آیاتی را که در ظاهر آیه به آخرت اشاره کرده است را انتخاب نموده و اساس مطالعه را بر آن قرار دهیم.

در سوره قصص، آیات ۶۸ تا ۷۰، ۸۳ و ۸۸ به صورت مشخص به آخرت اشاره می‌کنند. از این رو این آیات را با دید بررسی تعریف به دست آمده از آخرت در سوره‌های قبلی مطالعه می‌نماییم.

۳-۱-۱. گزاره‌های برگزیده آیات ۶۸ تا ۷۰

وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ سُبْحَانَ اللَّهِ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٨﴾ وَرَبُّكَ يَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٦٩﴾ وَهُوَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْحَمْدُ فِي الْأُولَى وَالْآخِرَةِ وَلَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٧٠﴾

۱. ربی که پیدا و پنهان سینه‌ها را می‌داند همان الله است که حمد در دنیا و آخرت از آن اوست. هر چه را بخواهد خلق و اختیار می‌کند.
۲. چون خداوند خالق کل شیء است پس هیچ مؤثری غیر از او در عالم وجود ندارد و هر حمدی برای خداست و تنها حکم کننده اوست و مرجع دیگری جز او وجود ندارد.
۳. با توجه به اینکه انسان (در تشریع) از خود اختیاری ندارد، حمد اعمال صالح انسان که مطابق دستور و اختیار از جانب خداست، برای خداوند است.
۴. الله تنها اله است و هیچ اله و محل تحیری جز او وجود ندارد.
۵. هر حمدی در دنیا و آخرت برای الله است و او مظهر کمال است.
۶. هر کمالی که در دنیا مشاهده می‌شود به دلیل نعمت‌های خداوند است و در صورت عدم وجود نعمات و موهبات الهی، هیچ زیبایی و ستایشی وجود نداشت. نعماتی مانند امکان انجام عمل، تعقل، تفکر، اراده و سایر شرایط انجام عمل است.
۷. هر کمالی در آخرت مستلزم وجود کمال در دنیا است. پس هر کمالی در آخرت از نعمات و الطاف خداوند در دنیا نشأت گرفته است.
۸. هر حکمی در دنیا و آخرت از جانب خداوند است و غیر از او هیچ کس استقلال در حکم ندارد و همه احکام در طول حکم الهی است. پس به دلیل بروز قدرت و حکم الهی در دنیا، هر عمل در دنیا در طول حکم الهی

است و چنانچه به سوی کمال باشد حمدش از جانب خداوند است و هر عملی که حکم الهی را نادیده گرفته و بخواهد ضد آن عمل کند عقیم است.

۹. همه بندگان خدا بالاجبار به سوی او بازگردانده می‌شوند. پس همه با حق مواجه می‌شوند و به این دلیل محاسبه و جزا حتمی است.

۱۰. به استفاده از عبارت «اولی» به جای عبارت دنیا احتمالاً برای نشان دادن مرتبه نسبت به آخرت و نمایش ارتباط حمد و حکم در این دو مرتبه است.

۱۱. هر حمدی در مرتبه «اولی» برای خداوند است، پس هر حمد در مرتبه آخرت نیز برای اوست. چراکه آخرت مرتبه‌ای متأثر از دنیا (اولی) است و هر عمل صالحی به استدلال گزاره ۳ مسلزم عنایت الهی است.

۱۲. از آنجایی هر عملی در طول حکم و حمد الهی است، پس هیچ کس مالک مطلق اعمال خود نیست و چنانچه خداوند می‌خواهد می‌توانست به هیچ عملی پاداش ندهد و همه اعمال مبتنی بر وظیفه بوده و هیچ لطفی نداشته باشد. لکن نظام حساب و پاداش بر مبنای رحمت الهی است و بر اساس فرصت‌ها و نعماتی که به بندگان داده شده، و نظام عقاب و مجازات برای عدم استفاده از نعمات و اذن الهی بری انجام اعمال صالح است.

۱۳. با توجه به عدم اختیار عبد و مخلوق بر تعیین بایدها و نبایدها و عدم توانایی او بر فراهم کردن شرایط و نعمات و محیط جهت انجام عمل، از او انتظار می‌رود مطابق فطرت و شریعت راه صحیح را انتخاب و عمل صالح انجام دهد و در صورت بروز خطا بازگشته و توبه کند. همچنین حمد های دنیوی را از آن خود ندیده و برای ستایش شدن عملی انجام ندهد. بلکه بر اساس وظیفه‌ای که به او محول شده انجام دهد و حکم خدا را شناخته و برای بازگشت به او آماده باشد.

۳-۱-۳. گزاره‌های برگزیده آیات ۷۶ و ۷۷

إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسَى فَبَغَى عَلَيْهِمْ وَآتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوءَ بِالْعُصْبَةِ أُولَى الْقُوَّةِ إِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ ﴿٧٦﴾ وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَلَا تَتَّبِعِ الْفُسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ ﴿٧٧﴾

۱. آخرت را باید در نعمات الهی و آنچه خداوند به ما داده است یافت و به آن دقت داشت.
۲. هر چه انسان دارد اعم از جسم، روح، جان، عصر، زمان، امکانات، فرصت‌ها و حتی تهدیدها از طرف خداوند به او رسیده و باید دار آخرت را در آن بیابد.
۳. توجه به دار آخرت خود موجب توجه به نعمات الهی می‌شود و فرد آن نعمات را بهتر می‌شناسد و در مواجهه با آن استفاده حداثی می‌کند.

۴. فرد می‌تواند به توجه به آخرت در نعمات ثابت و جاری، آنها را از حالت فانی به بقا برساند و به مرتبه آخرت منتقل کند.
۵. کسی که در آنچه خداوند به او داده است آخرت را نیابد، نعمت را هدر داده و آن را فانی کرده است.
۶. استفاده از دار به معنی خانه یا سرا به این معنا می‌افزاید که مرتبه دیگری از زندگی به نام آخرت هست که باید برای آن آماده شد.
۷. همچنین استفاده از دار برای آخرت می‌تواند این معنا را برساند که محیط اصلی مرتبه آخرت است و آخرت زندگی افراد را احاطه کرده و فرد در دنیا نیز در محیط آخرت است.
۸. هر فرد با توجه به نعمات و امکاناتی که دارد باید از دنیا استفاده کرده و بهره‌اش را از دنیا بشناسد. این شناخت موجب تقویت امکان عمل آخرت‌گرا و استفاده حداکثری از دنیا می‌شود.
۹. لازمه آخرت‌گرایی استفاده حداکثری از دنیا و یافتن فرصت برای زندگی است، اما برای ذخیره مرتبه آخرت.
۱۰. عدم توجه به دنیا خلاف آخرت‌گرایی است و به این دلیل که فرصت استفاده از نعمات را از انسان می‌گیرد. غیر از انتخاب اولویت بین دو نعمت.
۱۱. هر شخصی بهره و نصیب مشخصی از دنیا دارد که لازم است آن را دریافته و برای آخرت خود از آن بهره ببرد.
۱۲. هر آنچه که خداوند به سوی انسان می‌فرستد حُسن است.
۱۳. استفاده از ریشه «اتی» که به معنای رفتن به سهولت و به جریان طبیعی است (علامه مصطفوی، ۱۳۶۰)، برای آنچه از جانب خداوند برای انسان مقرر شده است، نمایش دهنده اراده الهی در پیشامدها و امور مختلف است.
۱۴. انسان موظف است همانگونه که خداوند در حق او احسان کرده و نعمات او دارای حُسن هستند، به دیگران احسان کرده و ویژگی حُسن در اعمال او باشد.
۱۵. هر عملی که در آن آخرت دنبال نشود و حُسن نباشد، دچار فساد است. چرا که از نعمات و امکاناتی که خداوند در اختیار بشر قرار داده است که به وسیله آن آخرت خود را بسازد تباه کرده است.
۱۶. «ارض» به معنای آن چیزی است که مقابل آسمان قرار دارد (علامه مصطفوی، ۱۳۶۰). از این رو به دلیل تقابل بین مراتب، به همه آنچه در مقابل مرتبه آخرت قرار دارد اطلاق می‌شود. «ارض» به عبارتی فرصت انجام عمل و بستر آن محسوب شده است.

۳-۱-۳. گزاره‌های برگزیده آیه ۸۳

تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٨٣﴾

۱. شاید به این دلیل تلک برای شروع این آیه آمده است که نتیجه‌گیری و اشاره به کل داستان است.
۲. دار آخرت برای کسانی است که در علو و فساد در ارض را نمی‌خواهند.
۳. کسانی که علو و فساد در زمین را می‌خواهند بستر انجام عمل برای آخرت را تخریب و فاسد می‌کنند و نمی‌توانند به آخرت اعتقاد داشته باشند.
۴. علو در ارض نشانه عدم آخرت‌گرایی در اعمال بوده و نتیجه زینت عمل و سرگشتگی در دنیا است.
۵. تلاش برای فساد در ارض نتیجه عدم آخرت‌گرایی و مقابله با حق است و از حسادت و علو سرچشمه گرفته و بستر عمل را برای سایرین نیز تخریب می‌کند.
۶. عاقبت به معنای انتهای یک فرایند و آنچه در آخر آن واقع شده، است (علامه مصطفوی، ۱۳۶۰).
۷. عاقبت نتیجه و ثمره حیات است و بدین معناست که تنها اعمال متقین است که در آخرت دارای عاقبت [نیک] است.
۸. عاقبت در این آیه به معنای حُسن عاقبت است و در مقابل، عاقبت مفسدین را با کنایه اساساً عاقبت نمی‌داند.
۹. با توجه به اینکه عاقبت (حُسن عاقبت) برای متقین است، این حس را می‌رساند که تنها متقین در آخرت از عاقبت خود راضی هستند.

۳-۲. ویژگی‌های عمل آخرت‌گرایانه در سوره

براساس مطالعه آیات آخرت در سوره و گزاره‌های فوق، عمل آخرت‌گرایانه ویژگی‌های زیر را داراست:

- فرد همه امکانات موجود و ظرفیت‌های خود را بشناسد.
- هر لحظه و رویدادی را فرصت بداند.
- هیچ یک از امکانات و نعمات الهی را هدر نداده و فراموش نکند و در تبدیل آن به وجه باقی تلاش کند.
- در انجام عمل به رجوع به آخرت و عدم پایداری و ثبات دنیا توجه داشته باشد.
- حمد را از آن خدا ببیند و دچار عجب و زینت عمل نشود.
- حکم را از آن خدا ببیند.
- اهل حسادت نبوده و موقعیت عمل صالح را برای دیگران از بین نبرد و فاسد نکند.
- عبد باشد و برتری جویی نکند.
- در اعمال خود به دنبال حسن و احسان است.

۳-۳. تکمیل و بازبینی تعاریف

براساس نتایج فوق و مطالعه در سوره قصص، تعاریف یه دست آمده از آخرت و آخرت گرایی غنی تر شده و نیازمند تکمیل و بازبینی مجدد است. از این رو براساس مطالعات جدید میتوان تعاریف را به صورت زیر ارائه داد.

آخرت: مرتبه ای است محیط به دنیا که محل بروز اثر عمل انسان و بروز حمد خداوند است و فرصت و بستر انجام عمل در آن نبوده و تنها توشه برای آن تقوی و عدم علو و فساد است.

آخرت گرایی: توجه به عبد بودن و عدم علو و فساد با نگرش موحدانه به عالم هستی و تسلیم قلبی برای انجام بهترین عمل با توجه به مرتبه پایان فرصت انجام عمل و حساب و رعایت تقوی و حسن در عمل.

جمع بندی

در این مقاله سعی شد که با مطالعه روشمند سور مبارکه طواسین، به تعریف صحیحی از آخرت دست یافته و بر آن اساس، تعریف آخرت گرایی و راهکارها و موانع آن را مشخص نماییم.

در ابتدا با توجه به اهمیت آخرت در سوره مبارکه نمل، این سوره مورد بررسی دقیق قرار گرفت و معنایی اولیه از این سوره استخراج شد. سپس این تعریف را با بررسی آیات شامل واژه آخرت در کل قرآن مورد آزمون قرار گرفت و در کل آیات این تعریف قابل استفاده بود. البته این تعریف نیاز به تکمیل و جامعیت بیشتری داشت. از این رو با ورود به سوره مبارکه شعرا و مطالعه این سوره، تعریف آخرت و آخرت گرایی مورد بررسی مجدد و عمیق تر قرار گرفت و در نتیجه تعاریف غنی تر شد. پس از آن با مطالعه سوره مبارکه قصص و با نتایجی که از دو سوره قبل به دست آورده شده بود، تعریف نهایی ارائه شده و بر آن اساس، آخرت گرایی نیز بررسی شده است.

- تعریف نهایی آخرت که نتیجه سه سوره نمل و شعرا و قصص است عبارت است از:
مرتبه ای است محیط به دنیا که محل بروز اثر عمل انسان و بروز حمد خداوند است و فرصت و بستر انجام عمل در آن نبوده و تنها توشه برای آن تقوی و عدم علو و فساد است.
- بر این اساس تعریف آخرت گرایی عبارت است از:
توجه به عبد بودن و عدم علو و فساد با نگرش موحدانه به عالم هستی و تسلیم قلبی برای انجام بهترین عمل با توجه به مرتبه پایان فرصت انجام عمل و حساب و رعایت تقوی و حسن در عمل.

بر اساس تعاریف به دست آمده و مطالعه سور طواسین، ویژگی هایی برای عمل آخرت گرایانه به دست آمد که در بخش ۲-۳ ارائه شده و اساس انجام عمل را با قلب مرتبط دانسته و سلیم بودن یا مجرم بودن قلب به عنوان عامل ایجاد گرایش به سمت عمل آخرت گرایانه یا غیر آخرت گرایانه است.

همچنین راهکارها و موانع آخرت گرایی در قالب گزاره های مفروض برای قلب سلیم و قلب مجرم احصا شده است که با تقویت گزاره های قلب سلیم در فرد و از بین بردن گزاره های قلب مجرم، می توان در تقویت آخرت گرایی موثر بود و مانع از افکاری که موجب اعمال غیر آخرت گرایانه هستند شد. این گزاره ها در بخش ۵-۲ ارائه شده است.

منابع

۱. قرآن کریم
۲. تفسیر المیزان، سید محمدحسین طباطبایی، ترجمه سید محمد باقر موسوی همدانی، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۷۴ش
۳. التحقيق فی کلمات قرآن الکریم، حسن مصطفوی، تهران، مؤسسه طبع و نشر وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۱ش
۴. روش‌های تدبر سوره‌ای، احمد رضا اخوت، تهران، نشر قرآن و اهل بیت نبوت (ع)، ۱۳۹۲ش
۵. روش‌های تدبر بین سوره‌های مکی، احمد رضا اخوت، تهران، نشر قرآن و اهل بیت نبوت (ع)، ۱۳۹۲ش
۶. روش‌های تدبر ادبی (۱) کلام و اجزای آن، احمد رضا اخوت، تهران، نشر قرآن و اهل بیت نبوت (ع)، ۱۳۹۳ش